

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота
на тему:
“Еволюція та сучасний стан принципу верховенства права в правовій системі
ЄС”

Студента 5 курсу групи МПм-11

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Худієва Раїля

Науковий керівник:

к. юр. наук, доц., завідувач кафедри
міжнародного та європейського права,
Саванець Л. М.

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА.....	8
1.1. Визначення верховенства права в правовій доктрині	8
1.2. Основні елементи та характеристики принципу верховенства права	10
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ЄС	14
2.1. Витоки та становлення принципу верховенства права в європейській інтеграції	14
2.2. Роль Суду Європейського Союзу у формуванні доктрини верховенства права.....	19
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПРАКТИЦІ ЄС	23
3.1. Аналіз ключових рішень суду Європейського Союзу щодо застосування принципу верховенства права	23
3.2. Огляд доповідей Європейської комісії щодо дотримання верховенства права в державах-членах	25
3.3. Проблеми та виклики у забезпеченні верховенства права в ЄС	28
РОЗДІЛ 4. ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ЄС	31
4.1. Вплив сучасних геополітичних подій на дотримання верховенства.....	31
4.2. Можливі шляхи вдосконалення механізмів забезпечення верховенства права в ЄС.....	33
ВИСНОВОК	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС — Європейський Союз

СЄС — Суд Європейського Союзу

ЄК — Європейська комісія

ЄП — Європейський парламент

ЄСПЛ — Європейський суд з прав людини

РЄ — Рада Європи

КСУ — Конституційний Суд України

ВРУ — Верховна Рада України

ГПУ — Генеральна прокуратура України

МВС — Міністерство внутрішніх справ

МЗС — Міністерство закордонних справ

ООН — Організація Об'єднаних Націй

НАТО — Організація Північноатлантичного договору

СОТ — Світова організація торгівлі

МВФ — Міжнародний валютний фонд

ВООЗ — Всесвітня організація охорони здоров'я

ЮНЕСКО — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ЗМІ — засоби масової інформації

НПА — нормативно-правовий акт

ЦПК — Цивільний процесуальний кодекс

КК — Кримінальний кодекс

КПК — Кримінальний процесуальний кодекс

АПК — Адміністративний процесуальний кодекс

ЦК — Цивільний кодекс

ГК — Господарський кодекс

КУпАП — Кодекс України про адміністративні правопорушення

ДФС — Державна фіскальна служба

НБУ — Національний банк України

ДБР — Державне бюро розслідувань

СБУ — Служба безпеки України

ВСТУП

Актуальність проблеми. Верховенство права є одним із основоположних принципів функціонування Європейського Союзу (ЄС). Цей принцип забезпечує рівність усіх перед законом, незалежність судової влади, прозорість державного управління та гарантує захист основоположних прав громадян. Однак, у сучасних умовах зростання популізму, порушень прав людини, а також загроз демократичним інституціям у деяких державах-членах ЄС, забезпечення верховенства права постає як одне з ключових питань для подальшого розвитку Союзу. Особливої уваги набуває питання правових механізмів забезпечення цього принципу та їх ефективність у протидії порушенням верховенства права.

Аналіз останніх досліджень та наукових праць. Проблематика верховенства права в ЄС широко висвітлюється у працях українських дослідників, таких як М. В. Ковалів, В. Д. Яремчука, О. В. Петришин, В. Ф. Опришка та інші. Дослідження вказують на еволюцію цього принципу, його тлумачення Судом ЄС, проблеми з імплементацією у національні правові системи та виклики, що постають перед державами-членами. У численних доповідях Європейської комісії та Європейського парламенту аналізуються питання правового нагляду та механізми реагування на порушення. Однак, сучасні геополітичні процеси вимагають подальшого дослідження ефективності механізмів забезпечення верховенства права.

Метою міждисциплінарної курсової роботи є комплексне дослідження принципу верховенства права в ЄС, його історичного розвитку, теоретичних аспектів, механізмів реалізації та сучасних викликів у його забезпеченні.

Відповідно до мети визначимо такі завдання:

- розглянути історичний розвиток принципу верховенства права в ЄС;
- визначити роль Суду Європейського Союзу у формуванні доктрини верховенства права;
- проаналізувати основні елементи та характеристики принципу верховенства права;
- дослідити практичну реалізацію цього принципу в ЄС;

- оцінити ключові рішення Суду ЄС щодо забезпечення верховенства права;
- здійснити огляд доповідей Європейської комісії з питань дотримання верховенства права в державах-членах;
- виявити основні проблеми та виклики у забезпеченні верховенства права;
- дослідити вплив сучасних геополітичних подій на дотримання верховенства права в ЄС;
- визначити можливі шляхи вдосконалення механізмів забезпечення верховенства права.

Об’єкт дослідження – принцип верховенства права в Європейському Союзі як фундаментальна складова правової системи ЄС.

Предмет дослідження – еволюція та сучасний стан принципу верховенства права в правовій системі ЄС.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці європейських та українських правознавців, міжнародно-правові акти, рішення Суду ЄС, доповіді Європейської комісії та інші аналітичні матеріали.

Методи дослідження. У ході написання роботи використовувалися загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, Також використовувався метод аналізу судової практики – для вивчення рішень Суду ЄС щодо забезпечення верховенства права.

Міждисциплінарна курсова робота складається з вступу, чотирьох розділів та висновків.

У першому розділі розглядається історичний розвиток принципу верховенства права в ЄС та роль Суду ЄС у його формуванні.

У другому розділі досліджується поняття верховенства права, його основні характеристики та структурні елементи.

Третій розділ присвячений аналізу практичної реалізації цього принципу через судову практику, доповіді Європейської комісії та механізми контролю за дотриманням верховенства права.

Четвертий розділ містить аналіз сучасних викликів у забезпеченні верховенства права та пропозиції щодо його вдосконалення в правовій системі ЄС.

Висновки підсумовують основні результати дослідження та містять пропозиції щодо подальшого розвитку механізмів забезпечення верховенства права в ЄС.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

1.1. Визначення верховенства права в правовій доктрині

Принцип верховенства права є фундаментальним у правовій доктрині та відіграє ключову роль у забезпеченні справедливості, правопорядку та захисту прав людини. Його сутність полягає в тому, що всі суб'єкти правовідносин, включно з органами державної влади, зобов'язані діяти відповідно до закону, який, у свою чергу, має відповідати основоположним правам і свободам людини.

В українській правовій доктрині принцип верховенства права закріплений у Конституції та розглядається як ключовий для правотворчої та правозастосовної діяльності держави.

Саме на такий підхід орієнтує ст. 8 Конституції України, яка декларує визнання і дію принципу верховенства права, роз'яснюючи його зміст, зокрема, як: 1) найвищу юридичну силу Конституції, яка уособлює найвищі правові цінності та передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй; 2) пряму дію норм Конституції, яка передбачає гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав безпосередньо на її підставі. Таким чином, Конституція, проголошуючи Україну правовою демократичною соціальною державою (ст. 1), виключає тавтологічне «правовій державі» широке розуміння «верховенства права». Такий більш спеціальний підхід до розуміння принципу верховенства права дає змогу розглядати питання панування права в суспільних відносинах і більш загальні проблеми організації державної влади як відносно самостійні, сконцентрувати увагу правознавців на власне правовій складовій частині як першої, так і другої проблематики, зокрема ролі судових органів як остаточного арбітра з правових питань, насамперед, щодо захисту прав та свобод людини і громадянина [15, с. 24].

Наукові підходи підкреслюють, що верховенство права є самостійним соціальним явищем, яке визначає умови розвитку суспільства та держави, а також гарантує права і свободи людини. Українські правники розрізняють “інтегральний” підхід, що розглядає верховенство права як цілісне явище, та “поелементний”, який

зосереджується на його складових принципах, таких як законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя та повага до прав людини. Також виділяють позитивістський підхід, що ототожнює верховенство права з верховенством закону, та природно-правовий, який наголошує на його зв'язку зі справедливістю та правами людини.

Професор конституційного права Великої Британії Г. Вейд принципу верховенства права надає п'ять різних, але взаємопов'язаних «значень»: 1) принцип верховенства права означає, що всі дії держави повинні бути вчинені відповідно до права в тому сенсі, що всі дії виконавчої влади, що торкаються прав та свобод індивідів, мають бути уповноважені правом; 2) діяльність виконавчої влади має здійснюватися згідно з тими нормами та принципами, які обмежують її дискреційні повноваження та унеможливають зловживання; 3) всі спори стосовно законності актів державних органів мають бути вирішені судами, які є незалежними від виконавчої влади; 4) закон повинен бути єдиним для держави та особи у тому сенсі, що уряду, якщо це не є необхідним, не можуть належати привілеї та виняткові повноваження щодо відмови застосування деяких положень закону; 5) поза сферою державної адміністрації верховенство права означає, що ніхто не може бути покараний за злочини, які не визначені законом. [19, с. 33]

Отже, верховенство права – це основний та основоположний принцип, що включає в себе низку інших юридичних принципів: принцип народовладдя, принцип плюралістичної демократії, принцип поділу влади, принцип законності тощо. [4, с. 45]

У міжнародній правовій доктрині є менше єдності у визначенні верховенства права, проте існує згода щодо його зв'язку з правами та свободами людини. Міжнародне верховенство права спрямоване на встановлення юридичних обмежень державної влади для захисту особистості. Розрізняють “вузьке” та “широке” розуміння, де останнє все більше включає права людини. Міжнародні науковці наголошують на таких елементах, як правовий порядок, рівність у застосуванні права, захист прав людини та незалежне врегулювання спорів. Важливим є принцип

“верховенства права, а не держав”, що запобігає свавільному диктуванню волі гегемонічними державами.

Європейський суд з прав людини розкриває сутність принципу верховенства права з точки зору дотримання та захисту основних прав і свобод людини, визнаючи людину найвищою соціальною цінністю. Тому він одночасно звертає увагу на те, що втручання держави у здійснення особою своїх прав можливе лише тоді, коли це дозволяє закон, тобто таке втручання передбачено законом. А отже, в рішеннях Європейського суду з прав людини досить часто використовується юридична конструкція «згідно із законом», яка не тільки містить посилання на національне законодавство, але й наголошує на такій властивості закону як якість, а саме його відповідність принципу верховенства права [14, с. 155-156].

Критична оцінка визначення верховенства права вказує на напругу між формальними (процедурними) та змістовними (справедливість, права людини) концепціями. Позитивістський підхід критикують за ігнорування справедливості, а природно-правовий - за потенційну суб'єктивність. Багатогранність та лінгвістичні відмінності також ускладнюють універсальне визначення.

Узагальнюючи, верховенство права в сучасній правовій доктрині є фундаментальним принципом управління, що передбачає верховенство права над усіма, включаючи державу. Воно поєднує формальні та змістовні аспекти, вимагаючи не лише дотримання законів, але й їхньої справедливості та відповідності правам людини. Ключові елементи включають законність, юридичну визначеність, заборону свавілля, рівність перед законом, доступ до правосуддя, повагу до прав людини та пропорційність. У міжнародному контексті це також стосується відносин між державами з акцентом на правах людини. Сучасна доктрина визнає взаємозв'язок внутрішнього та міжнародного верховенства права у захисті прав особистості та сприянні справедливому світовому порядку.

1.2. Основні елементи та характеристики принципу верховенства права

Юридична визначеність є важливим компонентом верховенства права. Не вдаючись до концептуальних дискусій стосовно особливостей підходів,

застосовуваних до визначення поняття, принагідно зазначимо, що за своїми параметральними характеристиками цей принцип належить до елементів, що входять до формальних компонентів юридичної конструкції верховенства права. Пояснюється це у першу чергу тим, що правова визначеність зорієнтована не на субстантивні характеристики регулювання суспільних правовідносин (і змістовні особливості закону як основного джерела (форми) права), а скоріш на зовнішні формальні, процедурні аспекти такого регулювання [17, с. 73]. Вона означає, що правові норми мають бути чіткими, зрозумілими та передбачуваними. Це дає змогу громадянам орієнтуватися в своїх правах та обов'язках, а також уникати свавілля з боку держави. Коли закони формулюються розмито або допускають суперечливі тлумачення, виникає ризик, що влада може використовувати їх вибірково, що підриває довіру до правової системи та створює передумови для правового хаосу.

Також, у рішенні ЄСПЛ від 10 грудня 2009 року у справі «Михайлюк та Петров проти України» (*Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine*), Суд підкреслює, що вираз «згідно із законом» передбачає, що будь-яке втручання повинно мати законну підставу у національному законодавстві. Окремо наголошується, що доступ до цього законодавства має бути забезпечений для відповідної особи, яка повинна розуміти наслідки цього законодавства для себе. Тим самим підкреслюється особлива роль законності та юридичної визначеності як елементів верховенства права, звертається увага на те, що якість законодавства, тобто його чіткість та відповідність принципам права, є необхідною умовою їх забезпечення. [6, с. 189]

Заборона свавілля є ще одним важливим елементом цього принципу. Влада не повинна діяти довільно або перевищувати свої повноваження. Державні органи та посадові особи мають керуватися не лише буквою закону, а й його духом, забезпечуючи справедливість та обґрунтованість своїх рішень. У суспільствах, де верховенство права не дотримується, свавільні рішення посадовців можуть призвести до системної корупції, порушення прав громадян та руйнування демократичних інститутів.

Рівність перед законом є важливим аспектом верховенства права. Усі особи, незалежно від соціального статусу, національності, політичних уподобань чи інших

характеристик, мають однакові права та обов'язки. Це означає, що закон повинен застосовуватися однаково до всіх, без жодних привілеїв чи дискримінації. У практиці це забезпечується як правовими нормами, так і механізмами їх реалізації, зокрема незалежною судовою системою, яка гарантує справедливий розгляд справ і захист прав кожної особи.

Доступ до правосуддя є невід'ємною складовою верховенства права. Громадяни повинні мати реальну можливість звернутися до суду для захисту своїх прав і отримати справедливе рішення. Це передбачає не лише наявність незалежної та неупередженої судової влади, а й ефективність судового процесу, доступність юридичної допомоги та виконання судових рішень. Якщо людина не може отримати захист своїх прав у суді або судові рішення залишаються невиконаними, це підриває довіру до правової системи та сприяє поширенню правового нігілізму.

Одним із визначальних аспектів верховенства права є дотримання прав людини. Принцип верховенства права неможливо реалізувати без поваги до основоположних прав і свобод особи, які мають бути гарантованими та невідчужуваними. Права людини встановлюють межі для державної влади, визначаючи, що вона може робити, а що ні. У демократичному суспільстві жодна законодавча чи виконавча ініціатива не може порушувати базові права людини, оскільки це суперечить самому принципу правової держави.

Прозорість і підзвітність влади також є важливими характеристиками верховенства права. Громадяни мають право знати, яким чином приймаються рішення, які впливають на їхні права та обов'язки. Це передбачає відкритість діяльності органів державної влади, можливість громадського контролю та механізми притягнення до відповідальності посадовців за порушення закону. Відсутність прозорості сприяє корупції, зловживанню владою та маніпуляціям, що може призвести до руйнування правової системи.

Розподіл влад є важливим механізмом, який забезпечує верховенство права. Законодавча, виконавча та судова гілки влади мають діяти незалежно одна від одної, запобігаючи узурпації влади та зловживанням. Це забезпечує систему стримувань і

противаг, яка гарантує, що жодна з гілок влади не може перевищувати своїх повноважень або ухвалювати рішення, які суперечать демократичним принципам.

Незалежність судової влади є ключовим елементом верховенства права. Судова система повинна бути автономною, захищеною від політичного чи економічного впливу, щоб гарантувати об'єктивний та справедливий розгляд справ. Незалежні суди є запорукою того, що закон застосовується неупереджено, а права людини захищаються від свавільних дій держави чи інших суб'єктів.

Одним із елементів «верховенства права» є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути однорідними з нею. [18, с. 64]

Забезпечення верховенства права є одним із найважливіших викликів сучасних держав. Для його реалізації необхідно не лише ухвалювати якісні закони, а й створювати ефективні механізми їхнього виконання, зміцнювати незалежність судової влади, забезпечувати рівність усіх перед законом і гарантувати дотримання прав людини. Верховенство права є основою стабільності та розвитку суспільства, сприяючи формуванню довіри до державних інститутів, економічному зростанню та забезпеченню справедливості.

Таким чином, принцип верховенства права має складну структуру, що охоплює низку ключових елементів і характеристик, без яких неможливе існування правової держави. Його дотримання є обов'язковою умовою для функціонування демократичного суспільства, а його порушення веде до втрати легітимності влади та підриву правопорядку.

РОЗДІЛ 2. Історичний розвиток принципу верховенства права в ЄС

2.1. Витоки та становлення принципу верховенства права в європейській інтеграції

Принцип верховенства права в правовій системі Європейського Союзу має глибоке історичне коріння і є результатом тривалого процесу еволюції правових традицій європейських держав. Його становлення стало ключовим фактором формування правопорядку ЄС та забезпечення його єдності. Верховенство права є основоположним принципом європейської інтеграції, визначаючи пріоритет права ЄС над національним законодавством держав-членів. Це забезпечує гармонійність правової системи Союзу, створює передумови для стабільності та передбачуваності правозастосування.

Принцип верховенства права закріплений в багатьох конституціях європейських країн, тому він має міжнародно-правовий характер, його стрімке поширення припадає на середину ХХ ст. Положення щодо дотримання принципу верховенства права знаходять своє відображення у міжнародних договорах, деклараціях, хартіях, статутах та інших документах міжнародних організацій. [10, с. 55]

Історичні витоки принципу верховенства права можна простежити ще з часів античності, коли філософи, такі як Платон та Аристотель, обґрунтовували ідею підпорядкування влади законам. Вони вважали, що державна влада має діяти згідно з певними правилами, а не на основі особистих рішень правителів. Ця концепція надалі розвивалася в європейській правовій думці, особливо в період Середньовіччя, коли виникли перші спроби обмеження монархічної влади через правові механізми. Англійська правова традиція зробила значний внесок у розвиток верховенства права через такі документи, як Велика хартія вольностей (1215 рік), яка заклала основи обмеження абсолютної влади монарха та забезпечення прав людини.

У Новий час ідеї верховенства права отримали розвиток у працях європейських мислителів доби Просвітництва, таких як Шарль Луї де Монтеск'є та Джон Локк. Вони підкреслювали необхідність поділу влади та підпорядкування

правителів законам. У Франції ці ідеї втілилися в концепцію "État de droit" (правова держава), а в Німеччині — в теорію "Rechtsstaat", що наголошувала на необхідності правового обмеження державної влади та захисту прав людини. У ХІХ столітті ці концепції стали частиною конституційної традиції багатьох європейських держав, що заклало основу для майбутнього розвитку європейської інтеграції.

Після Другої світової війни європейські держави прагнули створити стабільну систему міжнародного співробітництва, яка б запобігла повторенню воєнних конфліктів. Це призвело до створення перших європейських інтеграційних структур, таких як Європейське об'єднання вугілля та сталі (1951 рік), а пізніше — Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) у 1957 році. Основною метою цих об'єднань було не лише економічне співробітництво, а й побудова спільного правового простору, заснованого на принципах рівності, правової визначеності та підпорядкування праву.

Однак на початкових етапах існування ЄЕС не було чіткого розуміння того, як співвідноситиметься право Співтовариства з національними законодавствами. Держави-члени сприймали норми ЄЕС як міжнародні зобов'язання, які могли виконувати на власний розсуд. Це становило загрозу для єдності правової системи ЄЕС, оскільки окремі держави могли ігнорувати або змінювати норми європейського права, виходячи зі своїх національних інтересів.

Принцип верховенства права ЄС означає пріоритет норм права ЄС над нормами національного законодавства держав-членів, норми національного права держав-членів не повинні суперечити нормам права ЄС. Згаданий принцип, поряд із такими фундаментальними принципами, як «свобода, демократія, повага прав людини і основних свобод», знайшов формальне закріплення у ст. 6 (колишній статті F) «Договору про Європейський Економічний Союз» і був покладений в основу правопорядку ЄС. [8, с. 87]

Зауважимо, що поява такого своєрідного розуміння принципу верховенства права, як верховенство права ЄС, насамперед пов'язана з ретроспективною діяльністю Суду справедливості Європейського Союзу (далі – Суд ЄС). Як відомо, ще у 1964 р. Суд ЄС ухвалив одне з найреволюційніших своїх рішень – Рішення у

справі 6/64 *Costa v. ENEL*. Так, у цьому Рішенні Суд ЄС зазначив: «На відміну від міжнародних договорів, Договір про ЄЕС створив свій власний правопорядок, який після вступу в силу Договору став інтегральною частиною правових систем держав-членів...». [9, с. 249]

Так, рішення у справі *Flaminio Costa v E.N.E.L.* є одним із найбільш «знакових» рішень Суду Європейського Союзу, яким було запроваджено принцип верховенства права Європейських співтовариств та набуття концептуального значення для розвитку євроінтеграційного правопорядку та ілюструє складний характер права Європейського Союзу та його взаємозв'язок із національним правом держав-членів. З рішення випливає, що держави-члени погодилися втратити частину своїх державних повноважень, оскільки погодилися передати реалізацію деяких з них наднаціональному об'єднанню, а це означає, що ЄС має свої правові режими [13, с. 220-234].

Подальше закріплення цього принципу відбулося у справі "*Internationale Handelsgesellschaft*" (1970 рік), де Суд наголосив, що право ЄС має перевагу навіть над конституційними нормами держав-членів. Це означало, що жодна національна правова норма, навіть конституційного рівня, не може суперечити праву ЄС. У справі "*Simmenthal*" (1978 рік) Суд ЄС уточнив, що національні суди зобов'язані безпосередньо застосовувати норми права ЄС, навіть якщо вони суперечать національному законодавству, та ігнорувати будь-які положення, що не відповідають праву Союзу.

Таким чином, принцип верховенства права став основою правопорядку ЄС, забезпечуючи єдність і стабільність його правової системи. Він дозволяє уніфіковано застосовувати право ЄС на всій території Союзу, забезпечуючи однакові правила для всіх держав-членів. Верховенство права гарантує, що держави-члени не можуть вибірково виконувати норми права ЄС або змінювати їх відповідно до своїх національних інтересів, що є важливим механізмом для забезпечення рівності та правової визначеності в ЄС.

На сучасному етапі розвитку Європейського Союзу цей принцип залишається одним із ключових, хоча його застосування стикається з певними викликами.

Зокрема, деякі держави-члени намагаються обмежити вплив права ЄС у внутрішніх правових системах, посиляючись на принцип національного суверенітету. Це створює напругу у відносинах між національними урядами та інституціями ЄС, що потребує подальшого вдосконалення механізмів контролю за дотриманням верховенства права.

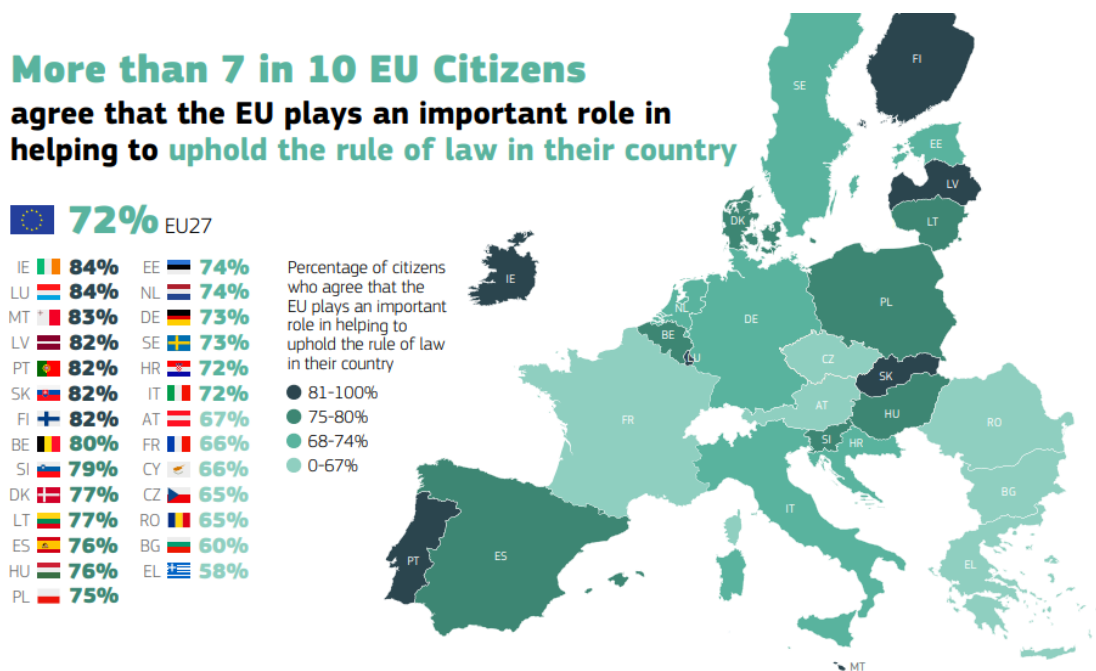

Рис 1. Дані Спеціального Євробарометра щодо важливості ЄС у підтримці верховенства права в їхній країні

Згідно з даними Спеціального Євробарометра, понад 70% громадян ЄС вважають, що Європейський Союз відіграє важливу роль у підтримці верховенства права в їхніх країнах. Це свідчить про довіру до інституцій ЄС у забезпеченні правової стабільності та справедливості.

Важливим аспектом є також підтримка свободи діяльності засобів масової інформації та організацій громадянського суспільства. Близько 86% європейців вважають, що в усіх країнах-членах ЄС ці інституції повинні мати можливість працювати вільно та без тиску, навіть коли вони висловлюють критику. Це підкреслює усвідомлення громадянами ролі незалежних медіа та громадянського суспільства у забезпеченні прозорості та підзвітності.

Around half EU Citizens feel well informed about the EU's fundamental values and the rule of law, an increase compared to 2019

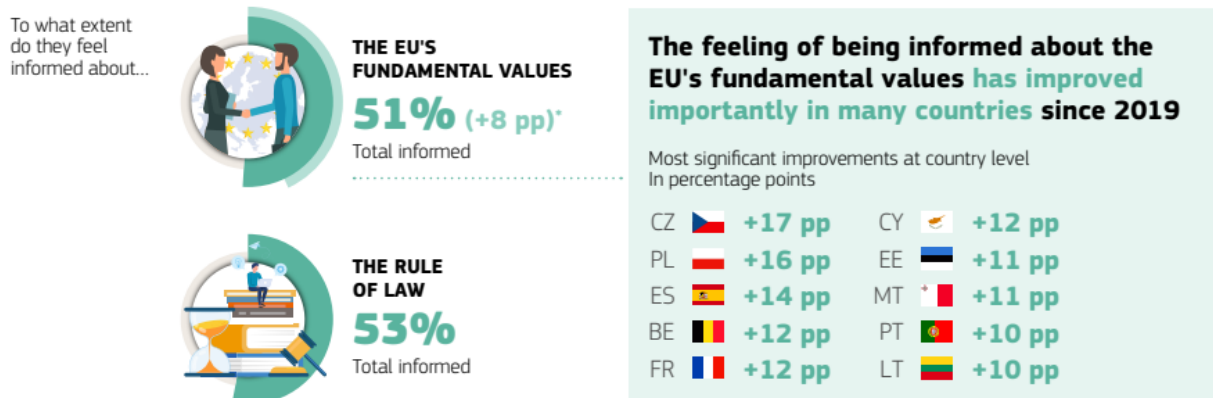

Рис 2. Дані Спеціального Євробарометра щодо проінформованості європейців про верховенство права

Щодо обізнаності про верховенство права, 53% європейців відчують себе поінформованими з цього питання. Цей показник свідчить про необхідність подальшого інформування та освіти громадян щодо принципів верховенства права та їхнього значення для суспільства.

Варто також зазначити, що 77% європейців підтримують ідею прив'язки надання фінансових ресурсів ЄС до дотримання державами-членами принципів верховенства права. Це відображає прагнення громадян до того, щоб фінансова підтримка була пов'язана з дотриманням демократичних стандартів та правових норм.

Загалом, ці дані підкреслюють важливість верховенства права для громадян ЄС та їхню підтримку заходів, спрямованих на його забезпечення та зміцнення в усіх державах-членах.

Принцип верховенства права Європейського Союзу належить до загальних принципів права ЄС і є однією з фундаментальних засад правової системи ЄС. Зазначений принцип наряду не передбачений нормами договорів щодо Європейського Союзу, а впливає перш за все з практики Суда Справедливості ЄС. Закріплення принципу верховенства права ЄС в Конституції ЄС надало би йому більш чіткої формальної визначеності, але, попри неприйняття Конституції ЄС,

зазначений принцип сприяє вирішенню колізійних питань поміж правовою системою ЄС та національними правовими системами країн-учасниць. [20, с. 42]

Отже, принцип верховенства права в ЄС є результатом тривалого історичного розвитку та еволюції європейської правової традиції. Його становлення стало можливим завдяки судовій практиці Суду ЄС, який сформулював основні положення цієї доктрини. Верховенство права є важливим чинником забезпечення єдності, ефективності та стабільності правової системи ЄС, що робить його одним із ключових принципів європейської інтеграції.

2.2. Роль Суду Європейського Союзу у формуванні доктрини верховенства права

Суд Європейського Союзу (СЄС) відіграє центральну роль у формуванні доктрини верховенства права в ЄС, забезпечуючи його єдність, ефективність та передбачуваність. Його юриспруденція визначила фундаментальні правові принципи, які зобов'язують держави-члени дотримуватися правопорядку Союзу. Верховенство права, як один із базових принципів ЄС, забезпечує підпорядкування національних законодавств праву Союзу, що гарантує його ефективне функціонування.

Ідея верховенства права не була передбачена початковими установчими договорами Європейського Союзу, однак вона поступово формувалася завдяки судовій практиці. Суд ЄС заклав основи цього принципу у знаковому рішенні у справі *Costa v. ENEL* (1964 рік), де постановив, що право ЄС має перевагу над національним правом держав-членів, навіть якщо національне законодавство ухвалене пізніше за норми ЄС. Це рішення стало революційним, оскільки означало, що національні суди зобов'язані віддавати пріоритет праву Союзу навіть перед своїми національними законами та конституційними положеннями.

Подальше закріплення цього принципу відбулося у справі *Internationale Handelsgesellschaft* (1970 рік), у якій Суд підтвердив, що ніяка національна правова норма, навіть конституційного рівня, не може суперечити праву ЄС. Це було важливим кроком для зміцнення єдності правопорядку Союзу, оскільки держави-

члени не могли використовувати свої конституції як підставу для невиконання норм ЄС.

Рішення Суду Європейського Союзу у справі *Simmenthal S.p.A.* розвинуло зміст принципу верховенства права Європейських Співтовариств. Зазначалося, що «відповідно до принципу примату права ЄС співвідношення між положеннями установчого договору та актами установ, які безпосередньо застосовуються, з одного боку, та національним законодавством, з іншого боку, є таким, що з моменту набрання чинності положеннями вони не тільки автоматично унеможливають це здійснення. [2]

Поряд із верховенством права Суд ЄС також сформував принцип прямої дії, який означає, що положення права ЄС можуть бути безпосередньо застосовані в національних судах без необхідності додаткової імплементації. Цей принцип було вперше визнано у справі *Van Gend en Loos* (1963 рік), де Суд постановив, що громадяни держав-членів можуть безпосередньо покладатися на положення установчих договорів у своїх національних судах. Це означало, що право ЄС створює не лише обов'язки для держав-членів, а й права для фізичних і юридичних осіб, які вони можуть захищати в судах.

Принцип прямого застосування має також велике значення у взаємодії національного права держав-членів із правом ЄС. Принцип прямого застосування права ЄС закріплений у рішенні Суду ЄС у справі *Van Gend & Loos* [8], Суд ЄС підкреслив, що «Співтовариство створило новий правовий порядок міжнародного права, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча в конкретних сферах і в колі суб'єктів, які включають не тільки держави-члени, а й їх громадян. Право Співтовариства, незалежне від законодавства держав-членів, не тільки накладає обов'язки на окремих осіб, а й наділяє їх правами, які стають частиною їх правової спадщини» [3].

Одним із важливих аспектів діяльності Суду ЄС є підтримка рівноваги між інституціями Союзу та державами-членами. Суд не лише забезпечує виконання норм ЄС, а й стежить за тим, щоб європейські інституції діяли в межах своїх повноважень.

Так, у справі *Les Verts v. Parliament* (1986 рік) Суд визнав, що Європейський парламент підпадає під судовий контроль на рівні ЄС, хоча у первинних договорах це прямо не передбачалося. Це рішення сприяло розвитку механізмів судового контролю в ЄС, розширюючи можливості для оскарження рішень європейських інституцій та зміцнюючи принцип правової визначеності.

На ранніх етапах європейської інтеграції установчі договори не містили окремого розділу про захист прав людини. Однак Суд ЄС, спираючись на загальні принципи права та конституційні традиції держав-членів, поступово інтегрував цей аспект у правову систему Союзу.

У справі *Nold v. Commission* (1974 рік) Суд підтвердив, що фундаментальні права є невід'ємною частиною правопорядку ЄС і що він буде спиратися на міжнародні договори, зокрема на Європейську конвенцію з прав людини, для їхнього захисту. Це рішення створило основу для подальшого розвитку системи захисту прав людини в ЄС, яка згодом була закріплена в Хартії основних прав ЄС (2000 рік).

На сучасному етапі розвитку Європейський Союз стикається з низкою викликів, які ставлять під питання верховенство права. Зокрема, деякі держави-члени намагаються обмежити вплив права ЄС у своїх національних правових системах, посиляючись на принцип національного суверенітету.

Одним із найгучніших прикладів є конфлікт між Судом ЄС та Конституційним судом Німеччини, який у справі *PSPP* (2020 рік) поставив під сумнів рішення Суду ЄС щодо монетарної політики Європейського центрального банку. Це викликало занепокоєння щодо можливості національних судів відмовлятися від виконання рішень Суду ЄС, що може підірвати єдність правопорядку Союзу.

Також тривають суперечки з Польщею та Угорщиною, чії національні судові реформи викликають критику з боку ЄС за загрозу незалежності судової системи. У відповідь на це Суд ЄС ухвалив рішення, які зобов'язують ці країни привести свої судові системи у відповідність до стандартів Союзу, що є підтвердженням ролі Суду як гаранта верховенства права.

Суд Європейського Союзу відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права та єдності правопорядку ЄС. Його рішення стали основою для розвитку фундаментальних принципів, таких як верховенство права, пряма дія норм ЄС, судовий контроль за інституціями Союзу та захист прав людини.

Завдяки діяльності Суду ЄС право Євросоюзу не є просто сукупністю міжнародних договорів, а формує окремий, обов'язковий для виконання правопорядок. У сучасних умовах Суд залишається головним гарантом єдності правової системи ЄС, захищаючи її від внутрішніх та зовнішніх загроз, що робить його одним із найважливіших інститутів Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 3. Реалізація принципу верховенства права в практиці ЄС

3.1. Аналіз ключових рішень суду Європейського Союзу щодо застосування принципу верховенства права

Принцип верховенства права є основоположним для правового порядку Європейського Союзу, який має на меті забезпечення єдності, стабільності та ефективності права ЄС. Завдяки Суду Європейського Союзу (СЄС) цей принцип був систематично розвинутий і конкретизований через численні рішення, що стали основою для тлумачення та застосування права ЄС в національних правових системах держав-членів. СЄС став гарантом того, що право ЄС має пріоритет над національними правовими нормами і що держави-члени зобов'язані забезпечувати ефективне його застосування.

Одним із перших і найбільш значущих рішень, яке встановило принцип верховенства права ЄС, стало рішення у справі *Van Gend en Loos* (1963 рік). У цьому випадку Суд ЄС чітко визначив, що право ЄС не є лише сукупністю міжнародних угод між державами-членами, а є самостійним правовим порядком, що створює права і обов'язки не тільки для держав, але й для їхніх громадян. Суд постановив, що норми права ЄС можуть бути застосовані безпосередньо в національних судах, якщо вони створюють права для фізичних і юридичних осіб. Таким чином, Суд не лише встановив принцип прямої дії, а й підкреслив, що громадяни можуть безпосередньо покладатися на положення установчих договорів ЄС.

Це рішення стало основою для подальшого розвитку доктрини прямої дії права ЄС, що дозволяє громадянам і підприємствам звертатися до національних судів для захисту своїх прав, які випливають із європейських норм, без необхідності додаткової імплементації на рівні національних законодавств.

Ще одне ключове рішення, яке закріпило принцип верховенства права, було ухвалено у справі *Costa v. ENEL* (1964 рік). У цьому випадку Суд ЄС постановив, що у разі конфлікту між національним правом і правом ЄС останнє має перевагу. Суд підкреслив, що національні суди повинні застосовувати право ЄС, навіть якщо національні закони суперечать йому, а держави-члени повинні зберігати свою

прихильність до правового порядку ЄС. Це рішення стало важливим етапом у розвитку принципу верховенства права в ЄС, оскільки воно чітко вказувало на обов'язковість виконання норм ЄС для національних органів.

У цьому контексті Суд підтвердив, що держави-члени, підписуючи договори ЄС, погодилися з обмеженням своєї національної суверенітету у правових питаннях, зокрема, в аспекті пріоритету права ЄС.

Ще одне важливе рішення, яке розвинула концепцію верховенства права в ЄС, було ухвалене у справі *Internationale Handelsgesellschaft* (1970 рік). Суд ЄС постановив, що навіть основні конституційні принципи держав-членів не можуть суперечити праву ЄС, оскільки останнє є частиною юридичної системи, яка має пріоритет перед національним правом. Це рішення підтвердило, що право ЄС не обмежується лише внутрішньою нормативною базою ЄС, а є автономним і має вищу юридичну силу, навіть перед національними конституціями.

Таке рішення мало великий вплив на подальше тлумачення принципу верховенства права. Суд чітко зазначив, що принцип верховенства права ЄС поширюється на всі рівні національної правової системи, включно з найвищими юридичними актами, такими як конституції.

У справі *Simmenthal* (1978 рік) Суд ЄС детально роз'яснив, що національні суди зобов'язані негайно застосовувати право ЄС і не чекати скасування національних норм, які суперечать європейським правовим нормам. Суд постановив, що навіть якщо національне законодавство вступає в конфлікт з правом ЄС, національний суд повинен забезпечити пріоритетність норм ЄС без потреби в їх скасуванні на рівні національних органів влади. Це рішення було важливим для подальшого розвитку принципу верховенства права, оскільки підкреслювало безпосереднє застосування права ЄС і створювало правову основу для активного захисту прав осіб через національні суди.

Ще одне важливе рішення було ухвалене у справі *Les Verts v. Parliament* (1986 рік), де Суд ЄС визначив, що Європейський парламент підлягає судовому контролю з боку СЄС, навіть якщо в установчих договорах ЄС це прямо не зазначалося. Це рішення стало ключовим для розвитку контролю за діяльністю інституцій ЄС,

оскільки Суд встановив, що принцип верховенства права поширюється не тільки на держави-члени, але й на інституції ЄС, що підвищує прозорість та правову визначеність в управлінні Європейським Союзом.

Рішення у справі Köbler (2003 рік) стало важливим етапом у розвитку концепції відповідальності держав-членів за порушення норм ЄС. Суд постановив, що держави-члени несуть відповідальність за шкоду, заподіяну через порушення права ЄС, навіть якщо це порушення стало результатом рішення національного суду. Це рішення підтвердило важливість верховенства права і зазначило, що держави-члени мають гарантувати належне застосування права ЄС на всіх рівнях правозастосування, включаючи рішення національних судів.

У справі Melloni (2013 рік) Суд ЄС постановив, що держави-члени не можуть застосовувати національні стандарти захисту прав людини, які обмежують або підривають ефективність та єдність права ЄС. Це рішення було важливим для розвитку принципу верховенства права, оскільки воно підтвердило, що хоча держави-члени можуть захищати основні права на національному рівні, ці права не повинні суперечити праву ЄС і не повинні підривати його ефективність.

Ключові рішення Суду Європейського Союзу щодо застосування принципу верховенства права забезпечили чітке розуміння того, що право ЄС має пріоритет над національними правовими системами. Суд створив необхідну правову основу для того, щоб громадяни, держави та інституції ЄС виконували зобов'язання за європейським правом, навіть у випадку, якщо національні закони або судові рішення суперечать нормам ЄС. Юриспруденція СЄС стала фундаментом, на якому будується правова єдність Європейського Союзу, забезпечуючи стабільність та ефективність правопорядку Союзу на всіх рівнях.

3.2. Огляд доповідей Європейської комісії щодо дотримання верховенства права в державах-членах

Європейська Комісія є ключовим інститутом Європейського Союзу, який постійно оцінює стан верховенства права в державах-членах. Доповіді, які публікуються Комісією щорічно, мають важливе значення для забезпечення

дотримання основних принципів правової держави в усіх країнах-членах ЄС. Вони служать важливим інструментом для моніторингу, оцінки та рекомендацій щодо покращення ситуації в таких сферах, як незалежність судової влади, боротьба з корупцією, захист медіа та інших основоположних прав.

Загалом, ці доповіді створюють механізм, за допомогою якого ЄС намагається забезпечити рівний доступ до правосуддя для всіх громадян та гарантувати, що держави-члени будуть відповідати вимогам верховенства права, не зважаючи на внутрішні політичні чи соціальні чинники. Доповіді дозволяють здійснювати аналіз конкретних проблем у правових системах окремих країн, а також надавати рекомендації для їх вирішення.

Одним із основних аспектів доповідей є оцінка стану судової системи та незалежності суддів у кожній державі-члені ЄС. Оскільки верховенство права передбачає, що закони повинні бути однаковими для всіх, критично важливо, щоб суди могли діяти незалежно від політичних впливів. У доповідях регулярно підкреслюється, наскільки ефективно і незалежно працюють суди в тій чи іншій країні, чи існують механізми для захисту суддів від політичного тиску.

Зокрема, для Європейської комісії важливим є питання того, наскільки держави-члени забезпечують належне фінансування судових органів, забезпечують доступ громадян до правосуддя та приймають відповідні законодавчі акти, спрямовані на покращення судової системи. У доповідях зазначаються як позитивні, так і негативні тенденції, зокрема, визначаються країни, в яких судова система зазнає політичного тиску, що може підривати її ефективність та справедливість.

Ще одним важливим питанням, яке розглядається в доповідях, є рівень боротьби з корупцією в кожній країні. Європейська комісія не лише оцінює законодавчі ініціативи та програми, спрямовані на боротьбу з корупцією, а й досліджує, наскільки ефективно вони втілюються в реальність. Доповіді надають рекомендації для покращення інституційних механізмів, які повинні допомогти подолати корупційні практики на всіх рівнях.

Відповідно до принципів верховенства права, важливо, щоб медіа мали свободу функціонувати без обмежень. Тому оцінка стану медіа-плюралізму і

незалежності ЗМІ є ще однією важливою частиною щорічних доповідей. Європейська комісія регулярно перевіряє, чи існують у країнах-членах належні умови для функціонування незалежних ЗМІ, чи не відбувається цензура, і чи не стикаються медіа з політичними чи економічними обмеженнями.

Один з ключових елементів доповідей Європейської комісії — це не тільки оцінка ситуації, але й рекомендації, які повинні сприяти покращенню дотримання принципів верховенства права в державах-членах. Ці рекомендації можуть бути дуже різними в залежності від того, які проблеми виявлено в кожній окремій країні. Наприклад, у доповіді щодо Польщі Європейська комісія рекомендувала провести реформи в судовій системі, щоб забезпечити більшу її незалежність від політичних сил. Для країн, де спостерігається висока корупція, рекомендації можуть включати створення нових антикорупційних органів або зміни в існуючих інституціях, щоб забезпечити ефективніше розслідування та покарання за корупційні правопорушення.

Щодо медіа, доповіді можуть пропонувати створення нових нормативних актів, які б забезпечували вільну діяльність журналістів і захист від політичного тиску чи економічної цензури. Європейська комісія також наполягає на важливості створення більш прозорих і незалежних механізмів контролю за діяльністю інституцій, щоб зміцнити довіру громадян до правової системи та політичних структур.

Доповіді Європейської комісії є важливим інструментом, що дозволяє проводити оцінку та аналіз стану верховенства права в Європейському Союзі. Вони допомагають виявляти проблеми, що виникають у правових системах окремих країн, та надають чіткі рекомендації щодо можливих шляхів їх вирішення. Крім того, ці доповіді сприяють розвитку правової культури в ЄС, встановлюючи загальні стандарти для всіх держав-членів. Однак для досягнення реального прогресу в дотриманні верховенства права необхідна більша відповідальність з боку держав-членів щодо імплементації цих рекомендацій та механізмів контролю за їх виконанням.

3.3. Проблеми та виклики у забезпеченні верховенства права в ЄС

Верховенство права є фундаментальним принципом Європейського Союзу, що забезпечує стабільність правової системи, рівність усіх перед законом та ефективне функціонування демократичних інститутів. Однак, попри значні зусилля європейських інституцій щодо дотримання цього принципу, у сучасному ЄС спостерігаються суттєві проблеми та виклики, які загрожують його ефективному впровадженню.

Однією з основних проблем є послаблення системи стримувань і противаг у деяких державах-членах. Демократичні інститути, що відіграють ключову роль у забезпеченні правопорядку, в окремих країнах стикаються із зростаючим політичним тиском. Це виявляється у намаганнях виконавчої влади впливати на незалежність судової системи, що підриває довіру громадян до правосуддя. Рішення Суду Європейського Союзу неодноразово підтверджували, що незалежність судів є обов'язковою умовою для функціонування верховенства права. Проте, на практиці, у ряді країн судді стикаються з політичним тиском, що створює загрозу неупередженості судових рішень.

Не менш важливим викликом є корупція, яка продовжує залишатися серйозною загрозою для принципу верховенства права. Антикорупційні заходи, запроваджені Європейським Союзом, покликані запобігати зловживанням владою та незаконному збагаченню чиновників, проте у багатьох країнах ці механізми залишаються недостатньо ефективними. Недостатня фінансова підтримка антикорупційних органів, політична залежність органів контролю та низький рівень правозастосування призводять до того, що корупційні схеми продовжують функціонувати. У відповідь на такі виклики Європейська комісія регулярно здійснює оцінку стану верховенства права в державах-членах та, у разі виявлення системних порушень, може застосовувати санкції або обмежувати доступ до фінансової підтримки ЄС.

Ще однією проблемою, що загрожує верховенству права, є порушення свободи слова та незалежності засобів масової інформації. Медіа відіграють важливу роль у демократичному суспільстві, оскільки вони виконують функцію

громадського контролю за владою. Проте, в останні роки у ряді країн ЄС спостерігаються випадки, коли журналісти зазнають переслідувань, а незалежні медіа опиняються під політичним або економічним тиском. Це призводить до обмеження плюралізму думок і викривлення суспільної дискусії, що є серйозною загрозою для функціонування демократичних інститутів.

Окрім внутрішніх викликів, верховенство права в ЄС стикається з впливом зовнішніх факторів. Геополітичні кризи, зростаюча міжнародна напруга, економічні виклики та міграційні кризи створюють додаткове навантаження на правові системи держав-членів. В умовах кризових ситуацій деякі уряди можуть вдаватися до обмеження громадянських свобод, посилення контролю над судовою системою чи запровадження надзвичайних заходів, що можуть суперечити принципам верховенства права. Такі заходи можуть бути виправдані необхідністю забезпечення безпеки та стабільності, але водночас вони мають супроводжуватися відповідними гарантіями для уникнення зловживань.

Окрему загрозу становить ситуація, коли окремі держави-члени ЄС демонструють вибіркове виконання рішень Суду Європейського Союзу або ж оскаржують його юрисдикцію. Верховенство права передбачає, що всі країни, які є членами ЄС, повинні неухильно виконувати спільні правові норми та рішення судових інституцій Союзу. Втім, практика показує, що іноді національні уряди можуть ігнорувати рішення Суду ЄС або затягувати їх виконання, що створює правову невизначеність та підриває засади європейського правопорядку.

Європейський Союз усвідомлює серйозність цих проблем і вживає низку заходів для їх вирішення. Одним з ключових механізмів є процедура санкцій за порушення верховенства права, яка дозволяє Європейській комісії обмежувати фінансову допомогу тим країнам, які порушують основні правові стандарти. Важливу роль відіграє також діалог між європейськими інституціями та національними урядами, спрямований на усунення системних порушень і створення ефективних механізмів правового контролю.

Незважаючи на всі виклики, Європейський Союз продовжує зберігати прихильність до принципу верховенства права як одного з головних елементів своєї

правової системи. Подальший розвиток правових механізмів, підвищення прозорості судових процесів, посилення незалежності медіа та активний контроль за виконанням правових норм дозволять ЄС подолати наявні труднощі та забезпечити стабільність правопорядку в майбутньому.

РОЗДІЛ 4. Виклики та перспективи розвитку принципу верховенства права в ЄС

4.1. Вплив сучасних геополітичних подій на дотримання верховенства права в ЄС

Верховенство права є одним із фундаментальних принципів Європейського Союзу, що гарантує дотримання прав людини, демократичних норм і правової стабільності. Проте сучасні геополітичні події суттєво впливають на цей принцип, створюючи нові виклики та загрози. Особливо актуальним це питання стало після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, що спричинило зміни в політиці та правовій системі ЄС.

Російська агресія проти України стала серйозним випробуванням для Європейського Союзу, змусивши його реагувати на нові безпекові та політичні виклики. ЄС запровадив безпрецедентні санкції проти Росії, що вимагає чіткого дотримання правових процедур та координації між державами-членами. Проте введення санкцій продемонструвало існування внутрішніх суперечностей, оскільки деякі країни, зважаючи на економічні інтереси, вагалися щодо впровадження жорстких обмежень. Це викрило проблему ефективності механізмів правозастосування в межах Союзу та необхідність удосконалення інструментів контролю за дотриманням принципів верховенства права.

Окремим викликом стала енергетична безпека, яка виявила значну залежність деяких країн ЄС від російських енергоресурсів. У відповідь Союз розпочав активний пошук альтернативних постачальників енергії, що спричинило зміну стратегічних пріоритетів у правовому регулюванні енергетичного ринку. Це вимагає створення нових механізмів контролю та координації на рівні ЄС, аби забезпечити справедливий перерозподіл ресурсів між державами-членами без порушення принципу рівності та верховенства права.

Крім того, війна в Україні спричинила один із найбільших у новітній історії Європи потоків біженців. Це поставило країни ЄС перед необхідністю дотримання власних стандартів щодо прав людини та біженців. Водночас нерівномірний

розподіл навантаження між державами-членами спричинив дискусії про ефективність чинних правових механізмів у межах ЄС та потребу їх реформування.

Ще одним значним викликом для верховенства права в ЄС залишається ситуація у деяких державах-членах, які останніми роками демонструють відхід від демократичних стандартів. Зокрема, обмеження незалежності судової влади, посилення державного контролю над ЗМІ та зменшення простору для діяльності громадянського суспільства викликають занепокоєння в європейських інституціях. Європейська комісія та Суд ЄС намагаються протидіяти цим процесам, впроваджуючи механізми контролю та санкції щодо держав, які порушують принципи правової держави. Однак у цьому контексті виникає проблема політичної волі та розбіжностей між державами-членами щодо методів реагування на подібні порушення.

Окрім внутрішніх викликів, ЄС зіштовхнувся з необхідністю реформування власних інституцій у зв'язку з розширенням Союзу. Нещодавнє надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС ставить перед державами-членами завдання перегляду правових норм і процедур для інтеграції нових країн без шкоди для стабільності правової системи. Це потребує узгодженості між старими та новими членами Союзу, а також створення ефективних механізмів контролю за дотриманням стандартів верховенства права у процесі приєднання.

У відповідь на ці виклики ЄС активізував діяльність у сфері моніторингу дотримання принципів верховенства права. Запроваджено нові механізми оцінки правової ситуації в державах-членах, зокрема щорічні доповіді щодо верховенства права, які містять аналіз стану правосуддя, боротьби з корупцією та свободи слова. Також розширено фінансові інструменти, що дозволяють обмежувати доступ до європейських фондів для держав, які порушують демократичні принципи та не виконують рішення Суду ЄС.

Таким чином, сучасні геополітичні події та внутрішні виклики суттєво впливають на стан верховенства права в Європейському Союзі. Реакція на ці виклики потребує комплексного підходу, що передбачає як посилення механізмів правового контролю, так і стратегічне переосмислення політичної та економічної

взаємодії між державами-членами. Лише через консолідацію зусиль та відданість спільним цінностям ЄС зможе подолати ці виклики та забезпечити стабільність своєї правової системи у майбутньому.

4.2. Можливі шляхи вдосконалення механізмів забезпечення верховенства права в ЄС

Забезпечення верховенства права є одним із ключових пріоритетів Європейського Союзу, оскільки цей принцип лежить в основі всіх правових та інституційних процесів об'єднання. Однак сучасні виклики, зокрема зростання авторитарних тенденцій у деяких державах-членах, недостатня ефективність наявних механізмів контролю та необхідність адаптації до нових політичних реалій, вимагають вдосконалення існуючих інструментів забезпечення верховенства права в ЄС.

У зв'язку з цим важливою є наявність механізму контролю щодо дотримання верховенства права в тих чи інших державах. Ключовою для цього є процедура Європейської Комісії під назвою Rule of law framework¹, оскільки останнім часом Європейська Комісія зіткнулась із кризовими подіями в деяких із держав-членів ЄС, що виявили системні загрози для верховенства права, а тому Комісія зреагувала прийняттям rule of law framework, ціллю якого є запобігання зростаючим загрозам верховенству права, щоб не допустити моменту, коли Європейська Комісія повинна запустити механізм, передбачений статтею 7 Договору про ЄС [1].

Ще одним важливим аспектом реформування механізмів контролю є перегляд процедури, передбаченої статтею 7 Договору про Європейський Союз. Нині цей механізм є надто складним та повільним, що значно знижує його ефективність. Для його вдосконалення необхідно спростити процес ухвалення рішень щодо застосування санкцій до держав-членів, які систематично порушують принцип верховенства права. Крім того, важливим є зниження порогу голосів, необхідного для ухвалення відповідних рішень, що дозволило б більш оперативно реагувати на кризові ситуації.

Важливим інструментом, який вже почав застосовуватися, є механізм умовності фінансування, який передбачає можливість призупинення або скорочення фінансування з бюджету ЄС для країн, що порушують принцип верховенства права. Такий підхід дозволяє використовувати фінансові важелі впливу, стимулюючи держави-члени до дотримання правових стандартів. Однак цей механізм також потребує вдосконалення, зокрема чіткішого визначення критеріїв, за якими ухвалюються рішення про припинення фінансування, щоб уникнути політичної упередженості та можливих зловживань.

Важливу роль у забезпеченні верховенства права відіграє Суд Європейського Союзу. Його рішення є обов'язковими для всіх держав-членів, однак на практиці їх виконання не завжди є ефективним. У зв'язку з цим необхідно розглянути можливість розширення повноважень Суду ЄС у питаннях контролю за дотриманням верховенства права, зокрема через запровадження швидших процедур розгляду справ, що стосуються порушень цього принципу. Крім того, слід удосконалити механізми примусового виконання рішень Суду ЄС, щоб уникнути ситуацій, коли держави-члени ігнорують його вердикти.

Окрім посилення ролі європейських інституцій, важливим напрямом реформування є залучення громадянського суспільства до процесу моніторингу дотримання верховенства права. Незалежні експертні групи, громадські організації та правозахисні інститути можуть відігравати ключову роль у виявленні порушень та наданні об'єктивної оцінки ситуації в державах-членах. Для цього слід створити єдиний європейський моніторинговий механізм, який би регулярно оцінював стан верховенства права в кожній країні та публікував відкриті звіти із відповідними висновками та рекомендаціями.

Не менш важливим є вдосконалення механізмів правової освіти та підвищення обізнаності громадян щодо принципу верховенства права. Чим більше громадяни усвідомлюють важливість цього принципу, тим активніше вони реагуватимуть на його порушення. З цією метою необхідно посилити освітні програми, спрямовані на роз'яснення ролі верховенства права, функцій європейських інституцій та механізмів правового захисту громадян у випадках порушень їхніх прав.

Таким чином, удосконалення механізмів забезпечення верховенства права в ЄС є комплексним завданням, яке вимагає реформування як правових, так і інституційних механізмів. Посилення ролі Європейської комісії та Суду ЄС, реформування статті 7 Договору про ЄС, впровадження фінансових стимулів та санкцій, активніше залучення громадянського суспільства та підвищення рівня правової освіти – усі ці заходи мають бути реалізовані у взаємозв'язку, щоб гарантувати ефективне функціонування верховенства права в Європейському Союзі. Тільки за умови системного підходу можна забезпечити стабільність, демократичність і правову передбачуваність в рамках європейського правового простору.

ВИСНОВОК

Проведене дослідження принципу верховенства права в правовій системі Європейського Союзу дозволяє зробити низку важливих висновків щодо його становлення, розвитку, сучасного стану та перспектив удосконалення. В ході аналізу було розглянуто історичні витoki цього принципу, його визначення в правовій доктрині, механізми реалізації та проблеми, що виникають у процесі забезпечення верховенства права на рівні ЄС та його держав-членів.

Принцип верховенства права є одним із ключових постулатів функціонування Європейського Союзу. Він гарантує, що всі держави-члени та інституції ЄС підкоряються загальним правовим нормам, створюючи передумови для єдності, правової визначеності та стабільності в межах Союзу. Верховенство права є основним елементом демократичного устрою, оскільки воно забезпечує рівність усіх перед законом, захист основоположних прав і свобод людини, ефективне функціонування судової системи та стабільність правопорядку.

Аналіз історичних передумов становлення цього принципу свідчить про його поступову еволюцію в межах європейської інтеграції. Суд Європейського Союзу відіграв ключову роль у формуванні доктрини верховенства права, прийнявши низку прецедентних рішень, які визначили його зміст та сферу дії. Відзначено, що рішення у справах *Van Gend en Loos* (1963) та *Costa v. ENEL* (1964) заклали основу для концепції примату права ЄС над національним законодавством держав-членів. Подальша судова практика підтвердила цю концепцію та розширила її застосування на нові правові аспекти.

Реалізація принципу верховенства права в Європейському Союзі відбувається через правові та інституційні механізми. Важливу роль у цьому процесі відіграє Європейська комісія, яка здійснює моніторинг дотримання верховенства права в державах-членах та надає відповідні оцінки у своїх щорічних доповідях. Аналіз цих документів свідчить про те, що, попри загальну відданість держав-членів принципу верховенства права, існують значні розбіжності у рівні його дотримання. У деяких країнах спостерігається послаблення незалежності судової влади, зростання

політичного тиску на судові органи, обмеження свобод громадянського суспільства та засобів масової інформації. Ці тенденції становлять загрозу для цілісності правопорядку ЄС і потребують активного реагування з боку європейських інституцій.

Серед основних проблем забезпечення верховенства права в ЄС можна виокремити політичні та правові виклики. Політичні виклики пов'язані із зростанням націоналістичних та популістських настроїв у низці країн ЄС, що призводить до небажання деяких урядів дотримуватися спільних правових стандартів. Правові виклики включають складність механізмів контролю за дотриманням верховенства права, а також недостатню ефективність санкцій щодо держав, які порушують цей принцип. Додатковим фактором є відсутність єдиного підходу до оцінки рівня дотримання верховенства права, що ускладнює вироблення єдиних стандартів.

Сучасні геополітичні події також чинять значний вплив на реалізацію верховенства права в ЄС. Військові конфлікти, енергетичні кризи, економічні проблеми та міграційні процеси спричиняють додаткові виклики, які вимагають від ЄС розширення інструментарію правового регулювання. У цих умовах надзвичайно важливим є зміцнення ролі європейських судових та інституційних механізмів, підвищення ефективності санкцій та забезпечення більшої прозорості у процесах правозастосування.

Для вдосконалення механізмів забезпечення верховенства права в ЄС необхідно:

- посилити моніторинг та контроль за дотриманням принципу верховенства права в усіх державах-членах, зокрема шляхом впровадження більш ефективних санкцій за порушення;
- удосконалити механізми взаємодії між європейськими інституціями та національними органами влади для забезпечення єдності правозастосування;
- розширити можливості громадянського суспільства та засобів масової інформації у процесі контролю за дотриманням принципу верховенства права;

- враховувати сучасні геополітичні виклики при розробці стратегії правового розвитку ЄС;
- підвищити рівень обізнаності громадян ЄС щодо важливості верховенства права та механізмів його забезпечення.

Таким чином, верховенство права є фундаментальним принципом, який забезпечує стабільність, правову визначеність та єдність Європейського Союзу. Його ефективне впровадження є ключовою умовою для подальшої інтеграції та розвитку ЄС як правової спільноти. Незважаючи на існуючі виклики, подальше вдосконалення механізмів контролю та правозастосування, а також зміцнення демократичних інститутів створять необхідні умови для забезпечення принципу верховенства права у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Commission: Rule of Law Framework. URL: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/effectivejustice/rule-law/rule-law-framework_en
2. Judgment of the Court of 9 March 1978. Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA. Case 106/77. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A61977CJ0106> (дата звернення: 07.04.2025).
3. Judgment of the court of 5 February 1963. Van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Case 26-62. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61962CJ0026> (дата звернення: 07.04.2025).
4. Загребельна, Н.А, Бодня, О.В. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ. Legal Bulletin №1, с. 43–48.
5. Ковалів М. В. Основи права Європейського Союзу : навч. посіб. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2018. 340 с.
6. Коляденко Д., Стаднік І. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. III Всеукраїнська студентська наукова конференція... Харків, 2023. С. 189–190. URL: <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/365>
7. Комарова Т., Лазовські А. Судова практика Суду справедливості ЄС з питань верховенства права та її значення для України. Pravo-Justice, 2023. 50 с. URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/66a/b96/268/66ab96268605b879785995.pdf?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR1WS1ZmhXhjdg0-zotDdg8qLXqFyJl8bekpvXfiKGAHbGeJboug3kRfqRA_aem_wcnfFZnkL9mUbZUy4LBdnQ (дата звернення: 07.04.2025).
8. Куровська І. А. Принцип «верховенства права» як провідний принцип права Європейського Союзу та Ради Європи. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2016. № 3. с. 86–89.

9. Куровська І. А. Принцип верховенства права в правовій системі ЄС та міжнародному праві. Науковий вісник публічного та приватного права. Вип. 3. Т.2. 2019. 207 с.
10. Кархут О. Я. Принципи верховенства права у контексті євроінтеграції. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 18. 2016. Вип. 31. с. 51–57.
11. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 356 с.
12. Муравйов В. І. Європейське право: право Європейського Союзу : підручник : у 3 кн. К. : Ін Юре, 2015. Кн. 1 : Інституційне право Європейського Союзу. 312 с.
13. Опришко В. Ф. Право Європейського Союзу. Загальна частина : підручник. Київ : КНЕУ, 2002. 460 с.
14. Патей-Братасюк М. Г. Верховенство права в українському судочинстві: проблема духовно-інтелектуального виміру. Розвиток вітчизняних правових інститутів... Київ, 2010. С. 140-162.
15. Петришин О. В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. Право України. 2010. № 3. С. 24–34.
16. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 07.04.2025).
17. Ремінська Ю. Ю. Принцип верховенства права в міжнародній правотворчості (теоретико-правові аспекти) : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 - Право] / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ, 2020. 230 с.
18. Сохацька А. В. Право Європейського Союзу: підручник. 2-ге вид. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 61-66.
19. Skryl S. A. Supremacy of law as a principle of functioning of political systems in European Union states. South Ukrainian Law Journal. 2023. No. 3. P. 30–35. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.3.6> (date of access: 06.04.2025).

20. Юхимюк О., Дмитрук С. Формування принципу верховенства права Європейського Союзу. Історико-правовий часопис. 2018. № 2 (12). С. 39–43.

21. Забокрицький І. І. Принцип верховенства права в Європейському Союзі як ознака транс-націоналізації сучасного конституціоналізму / І. І. Забокрицький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2019. Вип. 55(1). с. 23-26. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2019_55%281%29__7